

Попик В., доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України

Про кризову ситуацію з реформуванням системи вітчизняної фахової наукової періодики та майбутнє журналів соціогуманітарного профілю. Аналітична записка

Схвалено Вченою радою Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (протокол № 9 від 17.12.2019).

Останнім часом серед гострих проблем, пов'язаних з реформуванням наукової сфери, на одне з перших місць висунулася загроза тотального руйнування системи вітчизняної фахової наукової періодики, без якої повноцінний розвиток наукових досліджень, функціонування наукових установ, напрямів, шкіл і колективів, неминуче приречені на згортання ([Центр дослідження соціальних комунікацій](#)).

У справі подальшого розвитку мережі вітчизняної фахової періодики, на думку широкого наукового загалу, фатальну роль може відіграти реалізація недостатньо продуманих вимог наказу МОН України від 15.01.2018 № 32 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України», що набув чинності 13.03.2018 (адреса публікації в Інтернеті: <https://cutt.ly/frz8ckn>).

Цей документ розподілив офіційно визнані нині фахові наукові журнали й продовжувані збірники за запровадженими ним категоріями «А», «Б» та «В», визначивши їх наукову значимість за суто формальною ознакою – на підставі стану індексування у провідних світових комерційних наукометричних базах даних Web of Science Core Collection та Scopus. При цьому було проголошено, що право на подальше існування у статусі фахових після березня 2020 р. матимуть лише видання категорій «А» і «Б».

До категорії «А» належать видання, які індексуються у зазначених базах. Таких на кінець жовтня 2019 р. в Україні налічувалося **122**.

До категорії «Б» віднесено ті видання, члени редакційних колегій яких опублікували впродовж останніх років певну кількість статей у індексованих згаданими базами журналах. Останнім вимогам, обставленим до того ж і іншими додатковими обмеженнями, відчутно завищеними стосовно реального сучасного стану вітчизняної наукової періодики, відповідало на кінець жовтня **186** видань.

Відповідно до п. 11 згаданого Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, усі інші наукові журнали та збірники, віднесені нині до тимчасової категорії «В», які до березня 2020 р. не отримають права на присвоєння їм категорії «А» чи категорії «Б», мають бути виключені з Переліку фахових наукових видань «**без права поновлення**» (!), отже, за задумом авторів наказу – **назавжди**. Тобто, чинний наказ не визнає навіть самої можливості наступного поновлення статусу видань, що саме по собі не може не викликати запитань правового характеру.

Йдеться при цьому не про якісь поодинокі випадки, не про вилучення з числа фахових таких журналів і збірників, які за своїм рівнем дійсно не заслуговують на високий науковий статус, а про основну масу видань –

приблизно **1800** (за даними на кінець жовтня 2019 р.), тобто – **понад 80 %** усіх нині існуючих вітчизняних наукових журналів і продовжуваних збірників. Наведені тут цифри можуть бути не зовсім точними, але вони загалом правильно відображають ситуацію.

Ясно, що впродовж наступних трьох місяців, які залишилися до визначеного наказом МОН терміну, абсолютна більшість цих видань не зможуть перейти до категорій «А» і «Б». І жодними адміністративними заходами досягти цього немає можливості. Власне, для усіх, хто обізнаний з проблемами видання вітчизняної і світової наукової періодики, це було зрозумілим ще у січні 2018 року.

Отже йдеться про перспективу масового переведення наукових фахових видань у статус «не-фахових», тобто не-наукових, якихось «підозрілих» (є таке визначення у світовій практиці), або «мурзилок», як подібні називають у вітчизняному науковому середовищі. Це – про журнали і збірники, які раніше одержали статус фахових за рішеннями того ж МОН України, мають відповідні його попереднім вимогам склади редколегій з авторитетних вітчизняних і зарубіжних вчених, значною мірою вже досягли відповідності існуючим у міжнародному науковому співтоваристві правилам редакційної політики та оформлення наукових публікацій і веб-сайтів, індексуються у багатьох світових наукометричних базах, мають авторитет серед фахівців.

У чому полягає хибність і нереалістичність вимог, висунутих згаданим наказом МОН України?

Насамперед, у абсолютно необгрунтованій фетишизації досягнення масового індексування вітчизняних журналів та продовжуваних наукових збірників у міжнародних комерційних наукометричних базах даних Web of Science та Scopus, що нібито є абсолютним і чи не єдиним свідченням їх належного фахового рівня, а також у вимогах щодо обов'язкового друкування членами їх редакційних колегій власних статей у індексованих цими базами виданнях (що є умовою зарахування журналів і збірників до категорій «А» та «Б»).

Насправді ці прожекти далеко не відповідають реаліям сучасного світового наукового поступу, а їх втілення у життя не принесе бажаних результатів, навіть навпаки...

Авторитетні представники світового наукового співтовариства впродовж останніх років неодноразово висловлювалися проти абсолютизації авторитету Web of Science та Scopus, енергійно насаджуваного самими ж упорядниками цих наукометричних баз виходячи з їх власних комерційних інтересів. Значною мірою весь ажітаж навколо цих «велетнів» науково-інформаційного ринку обумовлений їх гострою конкурентною боротьбою як між собою, так і проти утвердження новітніх тенденцій і нових центрів тяжіння у справі інтеграції світового науково-інформаційного простору, що може покласти край тимчасово здобутому ними монопольному становищу. Тому-то у наукових спільнотах і в Європі, і у Сполучених Штатах Америки давно вже зростає невдоволення через диктат цих комерційних гігантів, які своєю діяльністю багато в чому деформують науково-інформаційний процес,

особливо в плані підміни експертних, тобто сутнісних, якісних оцінок результатів наукового пошуку використанням брендів журналів та суто «нумерологічних» бібліометричних методів.

Розроблена ще у 2012 р. Американським товариством клітинної біології (American Society for Cell Biology) Сан-Франциська декларація (DORA, San Francisco Declaration on Research Assessment), що здобула рішучу підтримку Американської асоціації розвитку науки (American Association for the Advancement of Science), а також багатьох відомих вчених, видавців, наукових організацій з усіх провідних країн світу, проголосила, що **потрібно оцінювати наукове дослідження за його достоїнствами, а не на основі журналу, в якому воно опубліковане [1]**. Показовим є те, що вже станом на травень 2013 р. до Декларації приєдналося **більше 6 тисяч** індивідуальних вчених з усіх дисциплін, а число наукових організацій світу, які підписали Декларацію, сягнуло **більше 230**.

Лейденський маніфест «Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics», прийнятий XIX Міжнародною конференцією Context Counts: Pathways to Master Little Big and Date у вересні 2014 р. і опублікований у журналі Nature у квітні 2015 р., який є синтезою ґрунтовних напрацювань у сфері методології оцінювання результативності науки [2], наголосив, що **бібліометрія є інструментом підтримки досліджень, а не вирішення адміністративних завдань**.

У опублікованій в 2017 р. спільній заяві трьох найавторитетніших академічних організацій світу – Французького Інституту (Institut de France – Académie des sciences), Леопольдіни – Національної академії наук Німеччини (Leopoldina – Nationale Akademie der Wissenschaften) та британського Королівського Товариства (The Royal Society) прямо зазначено, що **представлення публікацій у Scopus та WoS не є ознакою високого рівня наукових досліджень**.

Зазначені питання активно дискутувалися й українськими вченими, проте їх голос зовсім не був почутий. Зокрема, ще напередодні запровадження МОН України наказу від 15.01.2018 № 32, у грудні 2017 р., автор цих рядків, виступаючи на засіданні Президії НАН України наполягав, що завдання входження до світових наукометричних баз, таких як Scopus і Web of Science, якомога більшої кількості академічних журналів, необхідно не абсолютизувати, а підпорядковувати загальній стратегії забезпечення подальшого розвитку вітчизняної науки, як головному завданню. Тому не слід робити акцент і на «оптимізації» мережі фахових періодичних видань. Не це є головним шляхом вирішення проблеми, а реалізація продуманих системних всеохоплюючих заходів щодо перебудови роботи редколегій, редакцій, запровадження якісного видавничого менеджменту в установах-видавцях і повномасштабного переходу на стандарти, які вже давно утвердилися у світі, незалежно від того, чи може сьогодні те чи інше видання увійти до Scopus і Web of Science (Див.: Вісник НАН України. 2018. № 2. С. 32).

Останнім часом питання реформування наукової періодики, а також оцінювання результатів роботи науковців за формальними ознаками наявності чи відсутності публікацій у виданнях, які індексуються у Web of Science та Scopus, все більше стають предметом обговорень у вітчизняній публіцистиці. При цьому з'являються аналітичні публікації, у яких звернуто увагу на глибокі деформації науково-інформаційного та дослідницького простору під впливом застосування комерціалізованих наукометричних інструментів для адміністрування науки та їх прогнозовані негативні наслідки для наукової сфери в цілому [3].

У всьому цивілізованому світі успіх реформування, а особливо у такій складній для управління сфері, як наукова, котра вимагає вкрай обережних і виважених кроків, пов'язується з відкриттям принципово нового простору можливостей, впровадженням ефективних форм і методів (у тому числі – організаційних, моральних і матеріальних) стимулювання творчої активності талановитих і здібних людей, а не зі створенням перед ними «на порожньому місці» непереборних проблем. «Шокова терапія», як відомо з не такого вже далекого минулого, ні до чого хорошого призвести не здатна.

Сам по собі напрям руху – вихід на більш тісну інтеграцію вітчизняних фахових наукових видань до європейського і світового науково-інформаційного простору – обрано правильно. Хоча не він, а досягнення максимальної відповідності здійснюваних досліджень і публікацій глобальним завданням, які стоять нині перед українською наукою, є визначальним. Втім, це проблема набагато більш серйозна й багатоаспектна, ніж просто вдосконалення журнально-видавничої справи і вона потребує окремої розмови...

Усім зрозуміло, що результати досліджень українських вчених конче необхідно зробити значно більш **видимими** для світового наукового співтовариства, що є неодмінною умовою розвитку тісної співпраці, кооперації у здійсненні вагомих наукових проектів. І з ідеєю пріоритетної підтримки тих категорій наукових журналів і збірників, які вже досягли в цьому плані успіхів, наданням їм певних преференцій, важко не погодитися. Так само, як і з тим, що зусиллями колективів вчених, обов'язково за належної (і чималої!) фінансової й організаційної підтримки, про що не слід забувати, певна додаткова кількість видань може і повинна вже найближчими роками увійти до провідних світових наукометричних баз.

Однак постає питання, які з цих баз дійсно є визначальними для розкриття світові здобутків української науки? Інакше кажучи – де саме, у яких наукометричних базах, наші зарубіжні партнери прагнуть знайти необхідну їм інформацію?

Якщо йдеться про провідні напрями фундаментальних досліджень у точних і природничих науках, видання, які розкривають найбільш вагомий результати, здобуті у галузях фізики, математики, інформатики, біології, хімії, медицини, де сучасна наука найбільш інтернаціоналізована і де до досягнень українських вчених є значний інтерес у світі, то у нинішніх реаліях, безумовно, у Web of Science та Scopus. Провідні журнали саме з цих

наукових напрямів, насамперед академічні, нині й складають більшість з представлених Україною у Web of Science та Scopus. Їх досягнення є визнаними світовим науковим співтовариством, позиції – міцними. Можливо саме тому представники знаних у світі вітчизняних наукових установ фізико-математичного, технічного та природничого профілю, не так гостро реагують на ситуацію.

Проте, вченим-соціогуманітаріям вона видається зовсім по-іншому, а тому заслуговує на серйозний розгляд не «загалом», а з урахуванням їхньої думки і об'єктивних реалій, пов'язаних зі значною специфікою соціальних і гуманітарних наук, їх місцем, призначенням і завданнями у розбудові України XXI століття.

У попередні десятиліття українська соціогуманітаристика порівняно з іншими галузями науки з багатьох причин була зовсім недостатньо представлена у світовій науковій періодиці. Публікації українських вчених за кордоном і нині виходять друком переважно у збірниках праць міжнародних наукових форумів, або у зарубіжних журналах, які ні у Web of Science, ні у Scopus не індексуються. І зовсім не тому, що їх рівень є «недостатнім», а тому, що загалом, соціогуманітарні дослідження відображені у Web of Science та Scopus дуже і дуже мало й вибірково, лише окремими проблемно-тематичними сегментами, по два-три видання по більшості країн. Певні винятки є лише стосовно галузей соціогуманітарних наук, традиційно найбільш «інтернаціоналізованих», наприклад – економіки, права, археології, психології, педагогіки. Нині у згаданих базах всього 17 видань соціогуманітарного профілю з загальної кількості 122 українських журналів. Такі важливі для української науки напрями, як історія, філософія, політологія, соціологія, культурологія, мовознавство, літературознавство, етнологія й чимало інших, майже повністю відсутні.

Між тим розбудова в Україні за роки незалежності широкої мережі фахових видань соціогуманітарного профілю є величезним досягненням вітчизняної науки й гуманітарної культури. Завдяки існуванню такого комунікативного середовища наша соціогуманітаристика змогла здійснитися на європейський і світовий рівень, чимало зробити задля утвердження інтелектуальної самостійності України як суверенної європейської держави, піднесення освіти, науки, консолідації українського суспільства.

Зазначені журнали і продовжувані збірники активно читаються у мережі Інтернет, оскільки практично всі вони є у відкритому доступі на порталі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а також і на веб-сайтах окремих видань. При цьому, зазначимо, рівень їх використання, тобто впровадження в життя здобутих наукових результатів принципово не можна зводити до цитування. У гуманітаристиці щодо цього діють принципово інші, ніж у точних та природничих науках закономірності. Значення публікацій вимірюється не кількістю цитувань, а якісними показниками їх впливу на науковий і суспільний розвиток. Тому що опубліковані праці збагачують загальний методологічний рівень науки, підносять інтелектуальний і духовний рівень суспільства в цілому.

Однак, за самих сприятливих обставин у переважній більшості солідних вітчизняних видань з соціальних і гуманітарних наук, принаймні найближчим часом, до кардинальних змін у політиці самих упорядників Web of Science та Scopus, немає можливості потрапити в число індексованих ними – у тих баз зовсім інший науковий профіль, інші завдання. Вони зосереджені передусім на представленні новітніх досягнень у точних, технічних, інженерних і природничих науках, зокрема, біології, медицині. Те саме стосується й публікації статей членів редакційних колегій у зазначених виданнях. І Україна тут зовсім не виняток. Наші колеги-соціогумантарії за кордоном перебувають у такій самій ситуації, і це стосується не лише посткомуністичних країн.

Представники точних і природничих наук нерідко наголошують, що «немає науки національної, наука – інтернаціональна». На жаль, це глибока помилка, обумовлена не лише специфікою профілів їх дослідницької діяльності, але й відчутно недостатнім рівнем гуманітарної культури сучасного суспільства. На відміну від *загального*, вчені-соціогумантарії досліджують *відмінне*: національні, регіональні, соціокультурні проблеми, крізь призму яких навіть *глобальне* бачиться з різних країн і континентів по-різному.

Значною мірою, саме через ці обставини проблематика, яка не належить до глобальної у сучасному цивілізаційному розвитку, до цього часу залишається у Web of Science та Scopus на маргіналіях. Так, зокрема, і українознавчі видання розглядаються, принаймні поки що, упорядниками зазначених баз як такі, що обмежені розглядом специфічних суто національних або регіональних проблемі, а тому і не становлять, з їхнього погляду, загальносвітового інтересу. Абсолютно подібною є загальна ситуація й по інших країнах (зрозуміло, крім кількох країн – світових лідерів), зокрема, практично по усьому колишньому «соціалістичному табору». Подолати її, за великим рахунком, Україні у майбутньому можливо буде лише на тлі відчутно позитивної динаміки економічного і соціального розвитку, успішного утвердження як сильної регіональної держави. Такими є сучасні світові реалії.

Отже, сама логіка визначає необхідність зосередити зусилля перш за все на входженні українських фахових наукових журналів і збірників соціогуманітарного профілю до наукометричних баз, які мають або значні сегменти соціогуманітарної проблематики, або загальноєвропейське чи регіональне значення. Це реально відкриє картину здобутків української науки зарубіжній фаховій аудиторії. На жаль, ці завдання і можливості автори наказу МОН України 15.01.2018 № 32 під впливом своїх глобальних устремлінь не зрозуміли і прогледіли.

Між тим, у світі існує чимало наукометричних баз, які з зацікавленням індексують видання соціогуманітарного профілю, зокрема і українські, забезпечуючи цим досить активні інформаційні запити дослідників. Чимало вітчизняних журналів і збірників використовують такі можливості для розширення видимості своїх публікацій у світі. Для прикладу, збірник

«Українська біографістика = Biographistica Ukrainica», який видається Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського і є фаховим з історичних наук та соціальних комунікацій, представлений у цілій низці авторитетних у сфері соціогуманітарних наук зарубіжних наукометричних баз, зокрема, ERIH PLUS (The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences); Index Copernicus; BASE (Bielefeld Academic Search Engine); 12OR (International Institute of Organized Research); DOAJ (Directory of Open Access Journals, Google Scholar; WorldCat; Research Bible; OpenAIRE (OpenAIRE and the European Open Science Cloud); Scientific Indexing Services; CiteFactor (Directory Indexing of International Research Journals).

Зрозуміло, не усі перелічені вище бази рівні за своїм значенням. Якщо до одних можна потрапити порівняно легко, майже «автоматично», то наприклад, бути включеним до ERIH PLUS через високі критерії відбору досить непросто. Однак, у сукупності усі подібні бази створюють потужне середовище наукової комунікації, збільшують видимість публікацій українських вчених для світового дослідницького співтовариства. І що важливо, саме з цих баз, коли видання індексується вже у чотирьох-п'яти з них, Web of Science та Scopus відбирають претендентів на включення до своїх інформаційних ресурсів.

На жаль, МОН до цього часу не висловив свого ставлення до зазначених та інших авторитетних баз, у яких представлені надбаня вітчизняних соціогуманітаріїв і не враховує їх на офіційному рівні.

Входження вітчизняної наукової періодики, а надто – соціогуманітарної до Web of Science та Scopus потребуватиме ще дуже значних зусиль як безпосередньо на рівні наукового співтовариства, академічних інститутів та університетів, так і на рівні державних інституцій, оскільки, ще раз наголосимо, предметом порозуміння мають стати зміни у самому ставленні міжнародних інформаційних корпорацій до репрезентації української науки. У цьому плані, на першому етапі повинно йтися про створення наукометричних баз, які б могли одержати статус українського сегмента Web of Science або Scopus. Але цього можна досягти тільки продемонструвавши світові, що українська наука не ледь животіє, а знаходиться на злеті.

У той же час, цілком обґрунтованими є очікування науковців щодо розбудови в Україні **національної системи наукового індексування**, яка в реаліях може бути створена шляхом поєднання зусиль наукометричної системи, розгорнутої Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського (НБУВ) на базі її бібліометричних напрацювань і репозитарію «Наукова періодика України» та Державної науково-технічної бібліотеки України (ДНТБ), якою у 2019 р. розпочато розбудову відкритого українського індексу цитування – Open Ukrainian Citation Index (OUCI). Зазначені комплексні рішення могли б чималою мірою посприяти зростанню видимості наукових публікацій, залученню широкого співтовариства кваліфікованих вчених з різних напрямів науки до експертизи рівня українських наукових видань, що дозволить в майбутньому уникнути у цій важливій справі застосування формальних адміністративних рішень.

Повертаючись до неодноразово згаданого наказу МОН від 15.01.2018 № 32, слід наголосити, що при розподілі журналів (усіх наукових профілів) за категоріями і визначенні їх подальшої долі його авторами зовсім не було враховано, що виконання накреслених у ньому умов потребуватиме для переважної частини видань щонайменше кількох років наполегливої роботи. Хоча б тому, що справа опублікування не менш як трьох праць у провідних світових виданнях, що індексуються у Web of Science або Scopus, наявність яких вимагається від членів редакційних колегій фахових українських журналів та збірників, може на практиці мати дворічний і довший цикл просування – починаючи від подання статті, її закритого рецензування і до публікації.

І зовсім не є фактом, що провідні зарубіжні видання готові скоригувати свої редакційно-видавничі плани і «йдучи назустріч» проханням українських вчених позачергово опублікувати найближчим часом доволі значну кількість їх праць. З їхнього боку є вже певне роздратування від сплеску такої активності. Тому, що вона виявляється незрідка не серйозними вченими, а просто «прудкими» середніми науковцями. Рівень праць, які вони пропонують, зовсім не у кращому вигляді характеризує українську науку. У цьому плані поради управлінців від науки підлагоджуватися під вимоги зарубіжних видань, аби лише мати публікації («будь про що, лише б надрукували»), є досить сумнівними. Крім того, останнім часом виявляються й ознаки тенденції до певного закриття європейського науково-інформаційного простору для «сторонніх». Можливо, звичайно, публікуватися у співавторстві, віддаючи тим самим напрацьовані результати зарубіжним партнерам, або ж йдучи при цьому на неприйнятні для переважної більшості українських соціогуманітаріїв поступки у світоглядних оцінках і судженнях – до такої вимушеної тактики обставини прямо схиляють. При цьому, говорячи про сферу соціогуманітарних наук, не слід забувати й політичну складову. Далеко не однозначним є ставлення з боку редакцій зарубіжних видань до відстоювання українськими вченими їх принципових позицій, які відповідають національним інтересам. Зокрема, й відгомін «гібридної війни» і не лише її, у зарубіжній науково-видавничій практиці стосовно публікації статей українських вчених теж відчувається.

Зауважимо при цьому, що вже згаданий Лейденський маніфест з бібліометрії серед 10 своїх засадничих принципів визначив: 3) відстоювання вагомих результатів, оприлюднених у національному сегменті наукових комунікацій і 6) врахування при оцінюванні специфіки галузей наук.

У такій непростій ситуації, що склалася нині з просуванням українських наукових видань, зокрема, чи насамперед, соціогуманітарного профілю до європейського і світового наукового простору, МОН, замість вироблення і впровадження дієвих заходів організаційної і фінансової підтримки, стимулювання, наприклад, надання преференцій вченим і науковим виданням, які домоглися успіхів у цій справі, у черговий раз вдається до необґрунтованих, хибних за своєю сутністю адміністративних заходів. При цьому світова практика є такою, що певні преференції щодо одержання

грантового фінансування індексація у Web of Science та Scopus дійсно надає, й чималі, загальних же нормативних вимог стосовно цього на державному рівні немає. Спілкування з зарубіжними вченими засвідчує нерозуміння й рішуче заперечення ними самої можливості встановлення подібних правил адміністративним шляхом.

До чого призведуть анонсовані проскрипції проти більш ніж **80%** вітчизняних фахових журналів і продовжуваних збірників, якими будуть реальні наслідки, тобто *неочікувані результати*?

В сукупності ці видання становлять основну частину унікальної вітчизняної системи фахової періодики, створеної працею поколінь вчених не дивлячись на вкрай несприятливі обставини. Про її наукову й інформаційну цінність свідчить зокрема такий факт. Матеріалами повнотекстового репозитарію «Наукова періодика України», розбудованого Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського на своєму інформаційному порталі, який охоплював на кінець грудня 2019 р. загалом **2736** вітчизняних наукових журналів і продовжуваних збірників (**41875** випусків, **1059955** повних текстів статей), щодня користуються десятки тисяч науковців – як вітчизняних, так і зарубіжних (таких більше 10 %). Впродовж минулого, 2018 р. ними було завантажено з репозитарію понад **24,1** млн повних текстів статей. Яюсь навіть дивно говорити про те, що можна адміністративним рішенням позбавити дві тисячі журналів і збірників – неоціненне національне надбання, яке користується таким читацьким попитом, наукового фахового статусу.

При цьому – виключно на підставі суто формальних, а не якісних критеріїв. Адже ні про яку експертну оцінку важливості тих чи інших видань для справи розвитку пріоритетних напрямів національної науки, техніки, господарства, соціальної сфери, освіти, культури, вирішення завдань ідейної консолідації українського суспільства, захисту національних інтересів, про новизну, науковий рівень публікацій, їх зміст, сприйняття вітчизняним і світовим науковим співтовариством у документах МОН не йдеться зовсім.

Натомість вже зараз у інформаційному просторі формується думка про небезпеку того, що саме «низькоякісні видання лобіюватимуть послаблення вимог і повернення до статус-кво» [4]. Зрозуміло, будуть, адже їм дійсно потрібне повернення до старих норм, а не якісні зміни. Але не ж про ці видання, яких таки чимало, йдеться, а про те, якими методами дійсно можна домогтися піднесення загального рівня вітчизняної наукової періодики, не зруйнувавши разом усю її широку мережу.

Науковцям краще ніж адміністраторам, які керуються суто формальними вимогами, відомо, що не усі наукові періодичні видання цінні однаковою мірою. Є, на жаль, серед них і такі, у яких друкуватися – означає втрачати репутацію серйозного вченого. Однак, визначати їх відповідність чи невідповідність високим науковим вимогам взмозі лише саме наукове співтовариство, а саме – фахівці з певних конкретних наукових напрямів на основі колегіальної експертної думки, а при потребі – і за допомогою застосування досконалого аналітичного інструментарію, визначення

рейтингів, але тільки не за «паспортними» ознаками, і не шляхом фактичної *масової ліквідації*. Прошу вибачити за дуже болючий приклад, але це нагадує давню практику радянської військово-польової медицини – нашвидку ампутувати бійцям ноги-руки замість лікувати поранених.

Принагідно зазначимо, що не наукова громадськість, а саме встановлені МОН правила оприлюднення матеріалів дисертаційних досліджень, насправді стимулюють широко відому усім оплачувану публікацію статей недостатньої якості у непоодиноких вітчизняних фахових виданнях, не кажучи вже про сумнівний рівень багатьох платних, особливо так званих «міждисциплінарних» зарубіжних електронних журналів, до послуг яких молоді українські вчені волею-неволею змушені нині вдаватися. Гонитва за кількістю наукових публікацій, необхідних для захистів дисертацій, звітування, атестацій тощо, призвела до того, що Україна набагато перевершує за їх «валом» такі сусідні країни, як Росія чи Польща. Зрозуміло, що усе зовсім не сприяє підвищенню рівня публікацій, а отже – і самих видань.

Ось де ключі до розуміння причини збільшення кількості «низькоякісних видань», які дійсно, зацікавлені «лобіювати повернення до статус-кво». Зрозуміло, цього допустити ніяк не можна, але лікувати хворобу треба грамотно, кваліфікованими методами.

Але як же треба не любити вітчизняну науку і зневажати працю науковців, щоби прирівняти переважну більшість нині існуючих фахових видань до «низькоякісних», які, за визначенням згаданого наказу МОН заслуговують на позбавлення свого статусу *«без права поновлення»*. Виявляється – можна, якщо бути далеким від елементарного розуміння суті справи і згубних наслідків власної паперотворчості.

Зрозуміло, що реакція вітчизняної і світової наукової громадськості на нерозумні, по-суті, непрофесійні і навіть ганебні методи «реформування» наукової періодики швидко дасть про себе знати. І не лише наукової громадськості, але й громадянського суспільства загалом, авторитетних представників інтелектуальної еліти, політикуму.

Справа у тому, що нинішня ситуація з «підвішеним станом» вітчизняної фахової періодики виразно переходить зі сфери наукових дискусій у сферу суспільно-політичну. Обумовлює це, насамперед питання про майбутню долю вітчизняних журналів і збірників соціогуманітарного профілю, а отже – долю української соціогуманітаристики, як важливої частини національного надбання і національного самоусвідомлення в цілому.

За роки незалежності України соціальні й гуманітарні науки вперше у вітчизняній історії змогли звільнитися від ідеологічного диктату і політичних утисків, спрямувати зусилля на вирішенні проблем, які є їх природнім завданням – піднесенні інтелектуального й духовного рівня суспільства, аналізові стану та прогнозуванні перспектив суспільного розвитку, виробленні та впровадженні гуманітарних технологій консолідації суспільства. На цьому шляху вітчизняні суспільствознавці, маючи мізерну підтримку, змогли розгорнути нові наукові напрями, необхідні для

забезпечення національних інтересів України, створити потужні наукові напрями, школи та творчі колективи і, відповідно, започаткувати видання численних наукових журналів та збірників з широкого діапазону проблем соціальних і гуманітарних наук.

Досягнення вітчизняної соціогуманітарної науки за роки незалежності України, без перебільшення, набагато перевершують усе, що було зроблено попередніми поколіннями вчених, сприяють піднесенню інтелектуального і духовного рівня суспільства, розвитку національної культури і освіти, здобули заслужене визнання як на Батьківщині, так і за кордоном.

Проте, далеко не всі негативні прояви стереотипів минулого подолано. Йдеться, насамперед, про загальну недооцінку ролі соціогуманітарних наук у суспільстві, а головне, їх особливого, несхожого з природничими і технічними науками призначення, способу функціонування, шляхів і форм впровадження у життя здобутих результатів. Джерелом цього є вкрай недостатній рівень гуманітарної культури техністично мислячої частини політикуму, управлінського апарату, бізнесових кіл, усіх, від кого залежить бюджетне фінансування і позабюджетна підтримка гуманітарної сфери. Це ті речі, яких світова практика не знає і наші зарубіжні колеги не можуть зрозуміти. До цього слід додати, що є чимало сил як поза межами України, так і у самій нашій державі, які відверто зацікавлені у максимальному пригніченні вітчизняної соціогуманітаристики – їм потрібна країна без національного самоусвідомлення, без інтелектуальної самостійності, тобто – без чіткого розуміння власних інтересів, завдань і перспектив, шляхів їх досягнення. Тоді значно легшим буде маніпулювання масовою свідомістю за допомогою пропагандистських примітивів.

Саме з цих джерел походить поширення уявлень про гуманітарні і соціальні науки як «другорядні», й практика фінансування їх інституцій за відверто «залишковим від залишкового» принципом і, особливо болюче для усіх вчених гуманітаріїв, прагнення розглядати їх проблеми в єдиному комплексі з природничими і технічними науками з повним ігноруванням їх доволі специфічних завдань, потреб і особливостей.

Через майже тридцять років незалежності України зазначені незжиті негативні радянські стереотипи повною мірою виявилось у сучасних підходах МОН до питання про фахові наукові видання соціогуманітарного профілю. До них пред'явлено, без будь-яких винятків і поправок ті самі вимоги, що й до журналів з точних, технічних і природничих наук. Це стосується не лише самого наказу МОН від 15.01.2018 № 32 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України», але і інших нормативних актів, тою чи іншою мірою пов'язаних з проблемою індексування журналів і збірників соціогуманітарного профілю та обов'язковості публікацій статей членів їх редколегій у виданнях, представлених у базах Web of Science та Scopus.

Загалом, питання про подальшу долю переважної більшості українських фахових наукових видань, і не лише соціогуманітарного профілю, залишається незрозумілим. Поки що є час і можливості відвернути

спровоковані непродуманими діями МОН загрози. Тим самим внести спокій і впевненість у перспективах подальшої роботи до лав наукового співтовариства, а не принижувати людську і професійну гідність вчених, не створювати у без того драматичній ситуації навколо вітчизняної науки нове джерело гострої соціальної напруги і невдоволення, і не зробити тему наукової періодики головним сюжетом інформаційного простору, що було б дуже необачним.

Адже разова кампанія позбавлення «оптом» десь не менш як **1800** вітчизняних видань їхнього наукового фахового статусу (а це, повторимо, – **80 %** наявних нині в Україні журналів і збірників), та ще і з загрозливим вироком «*без права поновлення*» за своїм руйнівним потенціалом може стати поштовхом для розгортання незворотніх процесів у вітчизняному науковому просторі. Тоді вона, безперечно, увійде в історію як повторення сталінської «навали» проти української науки і, насамперед, гуманітаристики, що мала місце у 30-х роках минулого століття. Українські вчені, і так штучно принижені державою у соціальному плані й позбавлені можливості нормально працювати, не заслуговують на відкрито брутальні звинувачення у непрофесіоналізмі. З моральної точки зору така образа науковим співтовариством не буде вибачена ні за яких умов.

Справа полягає у тому, що на «журнальну» проблему дуже багато чого зав'язано. Адже мова не лише про видання наукової періодики. Затверджений наказом МОН від 15.01.2018 № 32 «Порядок формування Переліку наукових фахових видань України» визначає, що йдеться також про регулювання підготовки кадрів вищої кваліфікації – докторів філософії і докторів наук, а отже й про існування спеціалізованих рад із захисту дисертацій, про загальну оцінку рейтингу наукових установ, їх державну атестацію, а також про атестацію науковців за результатами їх публікаційної активності. Від неї, як офіційно декларується нині, напряму залежатиме рівень бюджетного фінансування установ, можливість їх підрозділів брати участь у конкурсах на здобуття грантів для здійснення наукових досліджень.

То чи не стануть прийняті рішення щодо виключення наукових журналів і збірників з переліку фахових у найближчому майбутньому підставою для негативної оцінки діяльності наукових установ і здобутків їх вчених в процесі атестацій, для ліквідації і «злиття» установ, скорочення працівників? Є усі підстави прогнозувати, що саме так і може трапитися.

Отже, хибне «оцінювання» і непродумане обвальне «реформування» мережі наукових видань неминуче негативно вплине на загальну ситуацію у науковому середовищі, особливо на його найбільш незахищену частину – соціогуманітаріїв, ще більш підірве престиж наукової праці, відверне від неї перспективну молодь.

Нарешті, загальне пониження статусу наукових видань, а значить – і наукових установ, здатне вкрай негативно позначитися на розвиткові міжнародного наукового співробітництва, справі інтеграції вітчизняної науки до європейського і світового наукового простору, в ім'я якої нібито й затівалося «реформування». Адже, творчий діапазон української науки

далеко не обмежується тим, що представлене у періодиці, індексованій у Web of Science і Scopus. Інтерес до досліджень українських вчених з боку зарубіжних партнерів є значним, як і їх солідарність з українськими вченими, які працюють в умовах штучно створеної кризи. Тому фактичний розгром переважної частини фахових періодичних видань, тобто офіційне, на державному рівні, декларування того, що українську науку розвалено остаточно, що результати досліджень наукових установ і їх друківані видання не мають справжньої цінності, будуть сприйняті світовим науковим співтовариством перш за все як демонстрація кризи непрофесіоналізму у здійсненні державної наукової політики,

Ще одне, доволі прозаїчне питання: чи ж буде престижним для зарубіжних вчених залишатися членами наукових рад в редакційних колегій журналів та збірників, офіційно позбавлених в Україні статусу фахових наукових видань?

Сподіваємося, однак, що до цього всього не дійде. Консолідувавши свої зусилля наукове співтовариство взмозі зупинити загрози, які постали. Для цього конче необхідно домогтися відмови від прямолінійного впровадження непродуманих, некваліфікованих «легких» рішень, замінивши їх на рішення нехай складні, доволі трудомісткі за реалізацією, але посправжньому ефективні і розраховані на перспективи зростання. Тільки всебічний аналіз ситуації і прогнозування як позитивних, так і негативних результатів будь-яких змін здатні забезпечити збереження наукового потенціалу України, розбудованого зусиллями багатьох поколінь вчених і живу трансформацію традицій, без чого наука не може існувати. При цьому неодмінною умовою конструктивних змін має бути спирання не на кулуарні рішення вузького кола молодих «реформаторів», яким проблеми сучасної науки зрозумілі лише поверхово, а на розум і досвід загалу вітчизняних вчених, на широкий діалог.

Штучно створена у науковій сфері чергова кризова ситуація повинна стати важливим уроком для суспільства, який треба засвоїти, і з якого слід зробити серйозні висновки. Заходи з реформування науки, у тому числі журнальної науково-видавничої діяльності є назрілими. Однак не можна здійснювати їх за допомогою непродуманих, навіть небезпечних методів, не можна віддавати справу в руки адміністраторів, які не мають для цього ні широкого наукового кругозору, ні відповідного досвіду, ні авторитету у науковому співтоваристві, а головне, не здатні передбачати можливих згубних наслідків запропонованих ними умоглядних, волонтаристських рішень. Більш того, жодні новації не повинні розроблятися і впроваджуватися втаємничено від вчених, що викликає справедливе обурення серед них і посилює недовіру до владних структур. При цьому особливо дивними виглядають умоглядні посилення на зарубіжний досвід, який насправді не знає подібної руйнівної практики.

Що, на наш погляд, слід першочергово зробити для розв'язання кризової ситуації з реформуванням мережі вітчизняної фахової наукової періодици, яка в міру наближення до запланованих на березень 2020 р.

репресій проти фахових видань, буде обов'язково загострюватися, набуваючи характеру публічного суспільного скандалу, причому відчутно політизованого. Ефективного вирішення суто адміністративним, управлінським шляхом штучно створена проблема не матиме, що усім зрозуміло з результатів попередніх кроків, які здійснювалися без врахування можливих реальних наслідків. Науковому співтовариству необхідно в процесі наступального діалогу з урядовцями і політикумом, за підтримки громадськості виробити план конструктивних дій і відстояти його реалізацію. Спробуємо сформулювати до нього лише деякі рекомендації.

– Владним органам треба знайти і публічно задекларувати у нормативних актах формулу, яка б без жодної відмови від загального проголошеного курсу на піднесення рівня вітчизняних фахових видань, входження їх до провідних баз наукометричної інформації, дозволила б перевести справу в цілому з площини запровадження обмежень і заборон, в площину **надання значних преференцій виданням і вченим, які досягли присутності у світовому науково-інформаційному і дослідницькому просторі**. Взагалі, нині дуже важливо дистанціюватися від авторів недолугого проекту «шокової терапії».

– З урахуванням об'єктивних реалій, обумовлених крайньою утрудненістю представлення соціогуманітарних видань у базах Web of Science та Scopus, які за своїм профілем зосереджені насамперед на точних, технічних та природничих науках, **визнати профільними для фахових наукових журналів і збірників з соціальних та гуманітарних наук також авторитетні у науковому світі наукометричні бази, що надають значне місце саме індексуванню цих видань**, визначити при цьому перелік зарубіжних баз, включення до яких здійснюється на підставі певних якісних критеріїв, а не автоматично, обов'язкових для індексування видання відповідно до його наукового профілю,

– Відповідно до зазначеного вище **запровадити норми публікацій для головних редакторів і членів редакційних колегій у виданнях, які індексуються у авторитетних для соціогуманітарних наук базах**.

– Загалом відтермінувати час перереєстрації фахових наукових видань, але не лише для того, щоб зняти напругу у науковому співтоваристві, а насамперед – **щоби надати йому можливість для налагодження спокійного і конструктивного діалогу з зарубіжними науковими партнерами і видавцями**.

– Задекларувати організацію робіт зі створення в Україні **національної системи наукового індексування** на основі поєднання зусиль наукометричної системи, розгорнутої Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського (НБУВ) на базі здійснюваних нею напрацювань у галузі бібліометрії й повнотекстового репозитарію вітчизняних фахових видань «Наукова періодика України» та Державної науково-технічної бібліотеки України (ДНТБ), якою розпочато розбудову відкритого українського індексу цитування – Open Ukrainian Citation Index (OUCI). Вжити заходів до переведення реалізації цього проекту в площину

співробітництва з упорядниками баз Web of Science, Scopus ті інших, оскільки подібні проекти вже тривалий час обговорювалися з ними.

– Започаткувати здійснення незалежного експертного оцінювання діяльності фахових наукових видань, з залученням до цієї справи провідних вітчизняних і зарубіжних вчених за окремими науковими напрямками. Призначенням такої експертизи повинно бути не прийняття адміністративних рішень, а вироблення у кожному окремому випадку конкретної «дорожньої карти» – рекомендацій та методичних вимог для обов'язкового наступного врахування редакціями і видавцями. Зазначені заходи є важливими для заміни формального і неефективного адміністративного моніторингу видань дієвим громадським науково-методичним контролем і допомогою з боку наукового співтовариства.

[1] Публікація українською мовою: <https://sfdora.org/read/uk/>

[2] Костенко Л., Симоненко Т. Наукометрія: від нумерології до Лейденського маніфесту / Л. Костенко, Т. Симоненко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2016. – Вип. 43. – С. 285–295.

[3] Див. зокрема, опубліковану «Критикою» у грудні 2019 р. статтю молодого київського соціолога Володимира Шелухіна «Цитування, або Смерть: Скопус, не-Скопус та інші інструменти обчислювання наукових досягнень». Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/articles/tsytuvannya-abo-smert-skopus-ne-skopus-ta-inshi-instrumenty-obchyslyvannya-naukovykh>

[4] Для прикладу: Чи можуть українські та міжнародні журнали надрукувати статтю з нісенітницями? Результати експерименту. // Помилки та фальсифікації в наукових дослідженнях. Режим доступу: http://false-science.ucoz.ua/news/nadrukovana_stattja_z_nisenitnicjami_rezultati_eksperimentu/2019-09-21-75